

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 2

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 2

ПУБЛИЧНА ПОЛИТИКА, ПРАВО И РИТУАЛИ: КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ И РАЗКАЗЪТ ЗА ХРИСТИЯНИЗАЦИЯТА НА РИМ

ГЕОРГИ КАЗАКОВ

Обект на изследването е политиката на император Константин за християнизирването на Рим и специфичният разказ за нея, конструиран основно от Евсевий Кесарийски. За да аргументира тази политика като базирана на имперската традиция, биографът акцентира върху умението на императора да оперира с най-древното правомощие на върховната власт в Рим, с *ауспициума*. Чрез това правомощие, което има религиозен характер и което се реализира в сложна комбинация от ритуали и разнообразни правни постановления, императорът може легитимно да представлява „народа и сената на Рим“ и от негово име да трансформира всяко пространство под негова юрисдикция в публична собственост, с всички произтичащи от това правни и институционални последици като освобождаване от данъци, финансова субсидия, собствен съд и т.н. Целта на християнската реторика е да покаже, че дарението на църковни сгради и средства от императора не само подкрепя Римската църква, но и учредява нейния публичен статут като юридическо лице. Така традиционната имперска религиозна политика, направлявана от легитимен водач, се оказва сериозно „обновена“ с нов публичен субект, *persona publica*, като Църквата. Християнската реторика няма как да не е фокусирана върху този процес на преобразуване, защото нито една езическа религия няма самостоятелен юридически статус.

Ключови думи: публична политика, ритуали, Римска империя, церемония, магистратски правомощия.

PUBLIC POLICY, LAW AND RITUALS: CONSTANTINE THE GREAT
AND THE NARRATIVE OF THE CHRISTIANIZATION OF ROME

Georgi Kazakov

The focus of the present study is emperor Constantine's policy of the Christianization of Rome and the specific narrative about it constructed mainly by Eusebius of Caesarea. In order to present this policy as based on imperial tradition, the biographer emphasizes the emperor's ability to use

the most ancient right of supreme authority in Rome – the *auspicium*. The right of *auspicium* has a religious character and is realized through a complex combination of rituals and various legal decrees; through it the emperor is able to legitimately represent ‘the people and the senate of Rome’ and to transform on his behalf any space under his jurisdiction into public property with all the resulting legal and institutional consequences such as tax exemption, subsidy, own court, etc. The aim of the Christian rhetoric is to show that the emperor’s donation of church buildings and funds not only supports the Roman Church but also establishes its public status as a legal entity. Traditional imperial religious politics, guided by a legitimate leader, thus found itself significantly ‘renewed’ by a new public subject (*persona publica*) – the Church. The Christian rhetoric cannot but focus on this process of transformation because no pagan religion has an independent legal status.

Keywords: public policy, rituals, Roman Empire, ceremony, magisterial rights.

„Християнският обрат“ – така е озаглавена една от главите на книгата на Питър Браун *Светът на Късната античност*, която описва някои от най-сериозните промени в политиката на Римската империя в началото на IV в., мотивирани и ръководени от Константин Велики. Характерът на тези промени надхвърля всичко, което културата познава дотогава, и същевременно задава параметрите на развитие през следващите столетия, което има решаващо значение за съвременността такава, каквато я познаваме днес. И сега, в началото на третото хилядолетие, когато трябва да обозначат сложния процес на взаимодействие между власт и разнообразните групи от граждани, за да бъдат постигнати общи цели, базирани на право и ценности, съвременните общества използват термин, който ясно демонстрира очевидната им приемственост с градската култура на Средиземноморието през Късната античност. Терминът е *политика* и макар че е разработен в Древна Гърция, именно в Римската империя той се сдобива с този набор от значения, които го правят незаменим и до ден днешен, когато трябва да се опише координирано действие за постигане на общи цели между групи и институции с различни (а понякога и противоположни) интереси. Именно политиката, разбираана в нейния имперски контекст, създава набор от практики в религиозния, социалния и стопанския живот, които се актуализират и адаптират към непрестанно променящия се свят и същевременно развиват нарастващ вкус към повече правила, процедури, ритуали, репрезентирани от легитимен лидер¹. Ето защо на преден план в тази статия искам да поставя имперската религиозна политика на Константин и начина, по който тя влияе на Рим. Именно политиката, организирана около християнизирването на Рим, прави религиозната политика на Констан-

¹ Изследванията в областта на историческата антропология имат незаобиколим принос в превръщането на голямата тема за публичните политики в пълноправен научен обект. За Късната античност трябва да бъде отбелязан новаторският подход на Пол Вейн, който проучва традиционните зрелища в Рим и ги преинтерпретира като сложно взаимодействие между властта и разнообразните граждански групи за постигане на общи цели. Това сложно взаимодействие, специално конструирано от управляващите, той нарича „политика на признанието“ и представлява амалгама от различни средства (културни, икономически, религиозни, правни и др.) за постигане на съгласие (Veune 1976).

тин успешна и устойчива за цялата империя. Защото правото, най-важният инструмент на имперската политика, действа като право на Рим, като право на имперския град. Това означава, че религиозната политика на Константин ще бъде коментирана както през институтите на римското право, които стават част от инструментите за християнизация на Рим, така и през наратива за ритуалите, който описва контекста на взаимодействието между заинтересованите страни и централното значение на императорската власт за нейното (на политиката) успешно прилагане². Ще коментираме 3 различни области, чрез които функционира политиката за християнизация на Рим под впечатляващото лидерство на император Константин Велики: 1. Християнският наратив на Евсевий Кесарийски за новата имперска религиозна политика и конструирането на легитимния път на Константин Велики към властта; 2. Видението на Константин като ритуал на „учредяване“ на новата имперска политика за Църквата и неговите правни и институционални последици; 3. Строителството на църкви в Рим като публична собственост и използването на институтите на римското право за тяхната институционализация.

Системата на *тетрархията*, в която Константин се включва от младежка възраст, представлява набор от политически практики, създадени от император Диоклециан в края на III в., за да намери изход от кървавите междусобици в империята преди това. Реформите са много смели, но има две направления, в които предлаганите решения силно се отличават от установената традиция. В областта на религията се налага политиката за съдебно преследване на християните по тежкото обвинение в светотатство, заради отказ на част от тях да изпълнят едно от религиозните задължения на римския гражданин – да направи жертвоприношение в полза на гения на императора. Този отказ се тълкува като заплахата за гражданското единство на империята, доколкото геният се възприема като религиозен символ на това единство, и се преследва с цялата строгост на закона. Никога преди това представители на една религиозна общност, които имат римско гражданство, не са били подлагани на подобно съдебно преследване. Администрацията е другата област, в която започналите реформи радикално оспорват установената традиция. Рим загубва статуса си на уникален център и седалище на императорската власт. Вместо него се издига ролята на императорските резиденции, които се намират в различни части на империята и стават места на пребиваване на „новите императори“ – тетрарсите – и техните многобройни служби. Трир, Йорк, Сирмиум, Медиоланум, Никомедия, Антиохия са градовете, които стават нови центрове на управлението и политическите процеси. Пред тези градове обаче има сериозно препятствие за практикуване на имперска политика. Тези градове нямат *сенат*, нямат следо-

² Най-същественото от проучванията за реториката през Късната античност виж у Dominik, Hall 2007. Повече за използването на реториката за политически цели в Римската империя след III в. у L’Huillier 1992; Lehmann (ed.) 2007; Pernot 2000.

вателно легитимно право, на основата на което да водят пълноценна имперска политика, която може да бъде само публична. Интересно е, че пътят на Константин Велики към императорската власт минава през постепенната отмяна на тези реформи. Наративът на Евсевий³, който коментира биографията на Константин, специално акцентира върху неговото отношение към Църквата и Рим, докато изпълнява служебните си задължения.

НОВАТА ИМПЕРСКА ПОЛИТИКА И КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ⁴

Датата, на която Константин е акламиран за император от легионите в Британия, е 25 юли 306 г., а на мястото сега се намира готическата катедрала „Св. Петър“ в Йорк.

Първите действия на Константин като император разкриват както неговите религиозни симпатии към Църквата, така и неговата способност да прави имперска политика от римски тип⁵. Той напълно спира преследването на Църквата в региона на Британия, Галия и Испания, който е в границите на неговата юрисдикция. Освен това той дава пълна реституция на всички християни под негово пряко управление, които са загубили имущество или пари след несправедливи съдебни решения. Възстановяването на щети (*restitutio*), нанесени на гражданите в резултат на несправедлив съд, е важно правомощие на императора, което се базира на древната правна традиция, която в Рим наричат *mores*

³ За особеностите на християнската реторика и ролята на Евсевий Кесарийски в нейното конструиране общо у Wilson 1998; за адаптирането на биографичния наратив – Cameron 1997; за създаване на християнската политическа теология – Singh 2015; Sansterre 1972; и на средствата за нейната ефективна комуникация – *Eusèbe de Césarée* 2001; чрез пропаганда – Pietri 1983, 63–90; *Eusebius of Caesarea* 1999 (Introduction); или историческа проза – Вашева 2006; Кривушин 1998.

⁴ Интересът към политиката на Константин Велики отдавна занимава изследователите от различни научни направления. Опит за обобщение на многобройните научни публикации към края на 70-те години на XX в. прави монографията *Constantine and Eusebius* (Barnes 1981), която поставя по новаторски начин въпроса за връзката между политиката на императора и наратива за нея на биографа. В последните години историографията за Константин Велики сериозно се префокусира върху различни аспекти на християнизацията като имперска политика, базирана на наследство и обновление (Maraval 2011), на взаимодействие между власт и различни граждански групи (Lenski 2016), на отношенията между власт и религия (Barnes 2011; Odahl 2004), между средиземноморската градска културна традиция и Църквата (Bardill 2012; Lancon, Moreau 2012). Специално внимание се обръща в коментиранияте монографии на ролята на церемониите в политиката на Константин, особено в Pusch 2011.

⁵ За ролята на римското право в имперската политика на Константин виж Gaudemet 1957. За ролята на римското право в политиката на Константин за християнизация – Gaudemet 1990.

maiorum и припознават като неповторим символ на имперска принадлежност. Вниманието, което Евсевий и други християнски апологети от епохата отделят на този аспект от политиката на Константин, говори доста ясно за намерението им да покажат политиката на съдебно преследване на християните при император Диоклециан като осъдително нарушаване на традиционната религиозна политика на империята. В този контекст юридическите мерки на Константин за възстановяване на понесените материални щети чрез използване на толкова древно правомощие на върховната власт в Рим като *обичаите на предците* няма как да не се разбере като *обновление* на вече установени и учредени правила, съвместими с християнските ценности. Политиката, която Константин води чрез различни правни инструменти като закони, наредби и правила, влияе положително върху християнската кауза в Британия, а също така повишава популярността му на легитимен император на Запада, който знае как да използва правомощията си за постигане на целите на имперската политика както я разбират в Рим – повишаване на гражданското благополучие и на сигурността⁶.

Имперската политика в духа на римската традиция изисква взаимодействието между властта и гражданските групи да се практикува публично в рамките на специално конструирани пространства, които със специалните си структури гарантират специалните функции на императора – да ръководи взаимодействието между различните граждански групи за постигане на общи цели. Това означава, че решенията на императорската политика трябва да бъдат подлагани периодично на публично одобрение от организираните граждански групи, в полза на които са взети тези решения. Статуите на действащия император, които украсяват тези специални съоръжения за публична политика, символизират обстоятелството, че императорът символично присъства в мястото, където се организира това взаимодействие, и полага специални грижи за публичния характер на имперската политика. В такъв контекст следва да бъдат интерпретирани сведенията за многото и различни статуи на Константин, които украсяват различни публични съоръжения във важните градове и военни лагери на Римска Британия в началото на IV в. Същевременно те репрезентират в северозападните провинции на империята, достатъчно далеч от нейния център, специалната отговорност на легитимния император към публичния характер на политиката. Добър пример представлява голямата статуя на Константин, която била издигната в Йорк, за да приветства неговото провъзгласяване за император. Главата на тази впечатляваща статуя е оцеляла след опустошенията на времето и днес е изложена в Йоркширския музей. Тя се смята за един от най-ранните портрети на императора, достигнал до нас.

Наративът на Евсевий убедително представя старите римски практики, които младият император прилага в Британия, за осъществяване на своята

⁶ За политиката на Константин в търсене на легитимност през ранните години на управлението му виж Humphries 2008, 82–97.

религиозна политика: закони в рамките на юрисдикцията, възстановяване на собственост, отнета вследствие на несправедливи съдебни решения, компенсация за нанесени щети и т.н. Вниманието на Евсевий към многобройните правни инструменти, които Константин използва в Британия, има за цел, освен изброеното по-горе, да покаже, че традиционна имперска политика от римски тип може да се води и за защита на християните.

НОВАТА РЕЛИГИОЗНА ПОЛИТИКА И ВИДЕНИЕТО НА КОНСТАНТИН

Традиционната имперска религиозна политика, която Константин практикува в ограничената юрисдикция на Британия, описвана толкова внимателно от християнски апологети като Евсевий Кесарийски и Лактанций, изпада в криза през 312 г., когато конфронтацията между отделните императори, които управляват различни територии от Римската империя, ескалира в открити военни действия. Легитимирането на тези действия за всяка от участващите страни изисква използването на сходни ритуали и обреди, чрез които се практикува традиционната римска религиозна политика. Необходимостта от постигането на победа срещу противник, който използва религиозни практики, рефериращи към принципи на религиозна политика, които са практически общи за всички участници в тази своеобразна гражданска война, налага търсенето на нови решения, които да осигурят победата.

Победата обаче трябва да бъде извоювана в резултат на имперска публична политика, което в римски контекст означава, че императорът трябва да получи публична подкрепа от сената и римския народ, за да получи публичната подкрепа на боговете за военната победа. Това може да стане, ако може правилно да използва страховитото правомощие *auspicium*, което се получава с императорската власт. Това правомощие овластява императора да търси чрез специални церемонии пряка подкрепа от боговете в (тежки) ситуации, само когато е получил подкрепа за това от народа и сената на специални места. Подкрепата от гражданите и боговете може да се получи при ритуала *vota publica*, който изисква публични обещания и гаранции с религиозен характер за тяхното изпълнение. Публичният характер на този ритуал се гарантира от много и различни фактори, включително и от обстоятелството, че се провежда на места, които са публична собственост, финансират се от публичния фиск и могат да бъдат украсявани със съоръжения, които мемориализират успешните примери за публична религиозна политика. Защото императорите, които имат правомощието *auspicium*, знаят къде и с какви ритуали да поискат и получат публична подкрепа от „сената и народа на Рим“, за да изработят правилното решение, с което да получат подкрепата на боговете в полза на публичното благо на Рим⁷.

⁷ Централната роля на ритуалите и церемониите в римската религия отдавна е общо място в историческата наука. Обобщение на постигнатите резултати, както и много

Решаващата роля на императорите за успешната религиозна политика предопределя интереса на християнските биографи на Константин Велики към уменията на неговите конкуренти да практикуват успешно „ритуалния занаят“⁸. Такъв е случаят с най-важния от тях – Максенций, който, освен със сериозно материално превъзходство, разполага и с ритуално. Единствено в Рим, където той е император, се намират религиозните места, където легитимно може да се получи общата подкрепа на „сената и римския народ“ за ритуала. Това уникално предимство е проиграно от неумението му да взема правилни решения на базата на ритуалите. В навечерието на битката с Константин той не успява да получи обща подкрепа от „сената и римския народ“ по време на специално организираните надбягвания с колесници в цирка. И взема неправилното решение да влезе в битка. И загива.

За разлика от него, както и от другите конкуренти за римската императорска власт, Константин е истински експерт в ритуалите⁹. Когато се изправя срещу Максенций и боговете защитници на Рим, той търси алтернатива в други божества, които вече успешно са подкрепяли други римски императори. Обръща се за подкрепа към божеството, което вече е помагало на неговия

нови аспекти в интерпретацията на религиозния характер на публичните ритуали виж у Champeaux 2003; на публичните акламации у Chaniotis 2009. Скоро излязлата монография *Rites et religion à Rome* (Scheid 2019) прави изключително интересен опит за обобщение на постигнатите резултати, като акцентира върху перспективите на археологията. Заслужава отбелязване сборникът *Fabriqueur du divine*, който анализира ролята на публичните ритуали за репрезентация на сакралното в града и за конструиране на успешна публична политика (Belayche, Pirenne-Delforge (eds.) 2015).

⁸Ролята на императора за провеждане на публична политика по конструиране на общи цели с разнообразните групи от граждани в Рим чрез определени ритуали в последните години се ползва с нарастващ интерес сред изследователите. Заслужават отбелязване изследванията за ритуалите при организацията на религиозните процесии (Estienne, 2015; Benoist 2008, 48–62). Ритуалите на императорския култ и тяхната роля за конструиране на ефективна публична политика са друг акцент в съвременните изследвания (Benoist 2006 и 2009). Много са продуктивни и опитите за връзка между публичната имперска политика в римски стил и ритуалите на мемориализация, които се изследват със съвременни методи (Benoist St. et al. (eds.) 2011). Публичните ритуали изискват и специални материални предмети с висока символическа стойност, които репрезентират императорската власт. Повече за венеца и неговата ритуална функция в публичната политика на императора виж у Chausson 2007.

⁹Ролята на ритуалите и церемониите в религиозната политика на Константин Велики се изследва внимателно в последните години. Прави впечатление научният интерес към церемониалната инфраструктура, която се използва от императора, за да полемизира с някои религиозни култове. В някои от случаите полемиката се аргументира с ритуалните функции на светилицата (Belayche 2018) или с „обичаите на предците“, като в казуса с кървавите жертвоприношения (Belayche 2005, 101–112). За отношението на Константин към различните форми на религиозни или магически предсказания, които се практикуват чрез институционализирани ритуали като харуспициите например, виж Briquel 1997.

баща. Очевидно ритуалът е успешен, защото Константин получава отговор под формата на видение с изображение и надпис *С този знак ще победиш*. На следващия ден му се явява самият Христос, който дава инструкция как да се използва видението, за да донесе победа. И Константин изпълнява стриктно дадената инструкция как да бъде украсено бойното знаме на императора, което ще води легионите в решителната битка. През следващите векове този епизод ще се развие като цялостна теология на учредяването на християнската империя. За християните съвременници на Константин обаче епизодът е по-скоро доказателство за уменията на Константин да използва ефективно имперското правомощие *auspicium*, което предполага получаване на божествена подкрепа за „общата полза на Рим“ и правни гаранции за нейното изпълнение при точното изпълнение на определена последователност от ритуали. Това означава, че очакваната благодарност към боговете трябва да бъде свързана с правни инструменти, които правят по-здрава връзката между „сената и римския народ“ и императора като неин представител¹⁰. Многобройните императорски едикти и сенатски постановления, които се обявяват след победоносното влизане на Константин и за които вдъхновено пишат историците, всъщност разказват колко умело Константин използва древното правомощие *auspicium* в кризисна ситуация като тази от 312 г., която има всички белези на гражданската война. Преобладаващата част от тези многобройни юридически решения засяга специалните връзки между новия император, който е доказал способността си да използва традиционните имперски правомощия за увеличаване на публичната полза (*res publica*) на града, и публичното пространство на Рим. Тези връзки имат характер на правна обвързаност, на взаимоотношения на базата на права и отговорности, а не на емоции. Така например Константин получава правото на ритуалите *consecration* и *dedicatio* от свое име на публичните съоръжения, които вече са издигнати от неговия предшественик в религиозния център на града. Това специално право Константин получава чрез постановление на сената, който е единственият упълномощен орган, който може да се разпорежда с това право в границите на града. Именно в резултат на това сенатско постановление от 315 г. императорът нарежда завършването и трансформацията на грандиозна нова съдебна палата, наричана *Basilica Nova*, която Максенций бил започнал да строи в североизточния край на Римския форум. В новата апсида, добавена към западния край на тази сграда, Константин изгражда своя колосална статуя, която символизира ролята на императора като гарант и олицетворение на *res publica romana*. В основата на

¹⁰ Съгласието (консенсусът) между гражданските групи и властта е задължително условие за публичния характер на религиозната политика на империята. Това съгласие може да се постигне единствено чрез римското право, което учредява за всички участници общи (*publica*) права и задължения и може да гарантира постигането на обща (публична) религиозна политика. Повече за ролята на консенсуса в религиозната политика на Константин към християнството у Drake 1995, 1–15.

статуята е поставен надпис, в който се казва, че „чрез този спасителен знак... съм съхранил и освободил града от ярема на тиранията“. Терминът *тирания*, който надписът използва, е освен всичко друго и референция към официалното постановление на римския сенат от 315 г., което обвинява Максенций в тирания и го осъжда на *damnatio memoriae*. Една от ръцете и двете очи на статуята изглежда са насочени към небето, откъдето императорът е получил божествената сила, за да възстанови публичния характер на традиционната имперска политика.

Специалният характер на връзката между Константин, божествената подкрепа за Рим и победата над тиранията е демонстриран ярко в съоръжението, което се строи в сърцето на града, за да мемориализира тази връзка в духа на традицията. Става дума за триумфалната арка на Константин, която е построена близо до Колизеума. Многобройните изображения, изпълнени с техниката на релефа, в детайли разказват, че способността на императора отговорно да изпълнява публичните си задължения, като използва право и правила за взаимодействие както с *божественния свят*, така и със *сената и римския народ* се гарантира публично от ритуалите, които той изпълнява. Ето защо визуалните репрезентации на ритуалите заемат толкова важно място в триумфалната арка на Константин и дори някои от тях са стилизирани в специални композиционни медальони. Самият надпис посвещава арката на Константин като символ на триумфа от името на сената и римския народ, доколкото Константин освободил народа (публичното благо) от тирана, с величие на разума и „божествено вдъхновение“ (*instinctu divinitatis*). Изразът *instinctu divinitatis* може да реферира и към други ритуали, освен тези, които са изобразени на арката. Сигурно изглежда обаче, че самият израз има ритуални функции, доколкото се среща при практикуване на различни ритуали.

Интересът на християнските биографи към ритуалите, които практикува Константин и които репрезентират специалните религиозни правомощия на римския император в областта на публичната политика, не е случаен. Великолепната им реторика доста добре прикрива същинската им мотивация. Не толкова личността на Константин, колкото правомощията на императорската институция да учредява чрез ритуали право от римски тип са в основата на християнския наратив за „видението на Константин“ от 312 г. С течение на времето споменът за тези събития постепенно ще обраства с нови детайли и подробности, чрез които наследството на Константин ще бъде интерпретирано и преинтерпретирано през следващите векове и на Изток, и на Запад винаги, когато най-важната причина за неговата употреба е свързана със ситуация на трансформация или промяна. А тази причина, без съмнение, е римското право, чрез механизмите на което се урежда процесът на вземане на решения в полза на всички заинтересовани страни на базата на закони, но и на споделени обичаи. През III–IV в. единствено императорската институция разполага с правомощията да прилага това право в рамките на своята юрисдикция, т.е. да

действия съобразно установени вече чрез ритуали юридически правила, но и да променя тези юридически правила съобразно необходимостта на конкретния исторически момент, стига да се спазват основните принципи, които са заложени в самото начало, при учредяването на самото право. През III–IV в. следователно единствено императорската институция разполага с юрисдикцията да променя определени норми от това право. Тази функция на императорската власт е в основата на интереса на християнските апологети¹¹ към ритуалите, които Константин практикува и които традиционната императорска пропаганда мемориализира чрез мащабни инвестиции в монументални публични съоръжения, декорирани с многобройни изображения и вотивни надписи, които припомнят на римските граждани кой гарантира успешното прилагане на римското право в публичната политика.

В този контекст специално място заема християнският разказ за отказа на Константин да изпълни традиционния ритуал в храма на Юпитер на Капитолийския хълм, където се намира религиозният център на Рим, а следователно и на римското право. Евсевий аргументира отказа с християнски мотиви – неприемане на кърваво жертвоприношение. По-важното обаче е, че ритуалният отказ на Константин не оспорва легитимността на имперската юрисдикция, която той изпълнява. По-скоро обратното. Подчертава се правото на римската императорска длъжност да се вземат легитимни юридически решения, които оспорват или игнорират традиционни ритуали, стига новите решения да увеличават *общата полза* чрез политика, базирана на римското право. Това е прословутото *право на обновление*, което според римското право притежават само онези длъжностни лица, които легално са наследили правото на учредяването. Специалната роля на императорската институция в конструирането на нова религиозна имперска политика, която отчита привилегированото място на Църквата – това е фокусът, в който е центриран интересът на християнския наратив за Константин¹².

¹¹ Процесът на християнизация на римското право, който започва при Константин е дългосрочен и има различни аспекти. Повече за общите принципи на този процес в съвременната наука виж у Рудоквас 2002, 161–180. Относно използването на понятия от римското право като *представителство* и *делегиране* в създаването на правна рамка, която гарантира функционирането на Църквата, виж Destephen 2018, 37–58. Пълноценна представа за ролята на Константин за началото на този процес дава новото издание на имперското религиозно законодателство от *Кодекса на Теодосий*, което обобщава най-важното от науката към момента – *Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose 2005 u 2009*.

¹² Връзката между публични ритуали, право и публични съоръжения в наратива за религиозната политика на Константин най-ярко може да бъде илюстриран с неговата специална грижа за Рим, която има институционално значение. За ролята на императорската церемония на триумфа да обединява християнски и римски традиции виж Heim 1992; Dufraigne 1994. За ролята на триумфалната арка като публично съоръжение, което мемориализира традиционната религиозна имперска политика в Рим – Jones 2000.

НОВАТА РЕЛИГИОЗНА ПОЛИТИКА И ЦЪРКОВНОТО СТРОИТЕЛСТВО В РИМ

Едиктите за веротърпимост възстановяват отнетата собственост на Църквата и вярващите, легализират християнството и признават неговата юридическа равнопоставеност с другите религии. Това законово право обаче не може да се изпълни, доколкото Църквата няма публичен статус по силата на традиционното римско право, т.е. установени стандарти за архитектурата на култовите съоръжения и специално финансиране за нуждите за духовенството, което постъпва периодично от публичните финанси на града и е предназначено да обслужва религиозно града. Правото, което възниква от публичния статус, гарантира, че и сградата, и дейността на съответната религиозна общност подлежат на контрол от специални институции, които действат от името на *общата полза* на Рим, т.е. стават *opera publica* по смисъла на римското право. И по отношение на архитектурния стандарт, и по отношение финансирането на дейностите, ролята на Константин е изключителна с оглед публичния статут на църквите в Рим, които той строи. Успешно приложен в Рим, Константиновият модел на църковно строителство може да се приложи навсякъде, където действа римското право.

Архитектурният стандарт е важен, защото публичните съоръжения трябва да изпълняват редица религиозни функции, които гарантират общата полза на града и неговата небесна закрила. Моделът на базиликата, който Константин използва за строителството на първите християнски църкви, е особено подходящ, защото съответства както на нуждите собствено на Църквата, така и на публичния характер на имперската политика. Ако на Църквата е нужна архитектурата на сграда, където по подходящ начин може да се провежда християнското богослужение, то на империята е нужен модел на архитектурно съоръжение, чиито публични функции се гарантират от традиционните римски ритуали, които създават правната норма на римска собственост, която от своя страна задължава града да осигури финансиране. Ритуалите, които Константин използва при строителството на първите римски църкви или които благочестивата традиция му приписва по-късно, са традиционни за създаване на публична собственост „в името на сената и римския народ“ и специфичните задължения, които произтичат от нея, свързани най-вече с финансиране на дейностите, която тази собственост осигурява. Става дума за ритуалите *limitatio*, *dedicatio* и *consecratio*, които трябва да бъдат разграничавани по отношение на календарното им случване и периодичността им. Два от тях са уникални и се провеждат при основаването, при учредяването. Другият е периодичен и се повтаря всяка година, като напомня за публичните функции на тази собственост. Публичните съоръжения, които възникват

За преобразуването на публични съоръжения в Рим, които са строени по-рано, чрез специални ритуали – Krautheimer 1999, 89–143.

след изпълнението на тези ритуали, имат специален юридически статут, който създава цяла мрежа от права и отговорности, които римското право нарича *opera publica*. Този статут гарантира на съоръженията, „обработени“ от тези ритуали, изпълнението на функции, свързани с регулираното взаимодействие между организирани граждански групи и властта за постигане на общи, т.е. публични цели като *salus publica* (общото благо), *res publica*, *iustitia publica* и др. Същевременно той задължава градските власти да използват публични финанси за издръжката както на сградите, така и на дейностите, които се развиват в рамките на *opera publica*. Обстоятелството, че строежът на новите църковни сгради в Рим е съпътстван от такава заинтересованост към публичните ритуали на традиционната религия ясно демонстрира обстоятелството, че Константин търси в императорските правомощия устойчив механизъм за самостоятелното място на Църквата в публичната религиозна политика на империята, който е в състояние да генерира публично право от римски тип. На практика това означава признаването на Църквата като пълноправна страна в публичните правоотношения, т.е. на нейното учредяване като институция, като пълноправна *persona publica* според римското право.

Използването на тези ритуали при строителството на първите църкви в Рим по времето на Константин показва използването на юридически инструменти за решаване на сложния казус с политиката на равни религиозни права и компенсация за претърпени щети. Показва и последиците от тяхното използване¹³.

Архитектурният модел на римската базилика се използва за помещения, предназначени за събрания, съдебни и имперски зали. Има няколко варианта, но най-често включва надлъжна зала с висок и плосък таван с триъгълна форма или керемиден покрив. Независимо дали са построени първоначално за богослужбени, или погребални цели, християнските базилики на Константин се изграждат бързо и впечатляват с размерите и орнаментите си. Чрез строежите на новите религиозни храмове императорът по подходящ начин постига своите цели да подкрепи Църквата с материални средства и да пропагандира християнската вяра чрез внушителни обществени сгради. По-голямата част от великите базилики на Константин са били възстановени по времето на Ренесанса, благодарение на стари литературни описания, ранните илюстрации и спасените материали.

Християнството вдъхновява императора да прибави няколко гробници-базилики към списъка на църквите, които той и неговото семейство строят около Рим. На Via Appia той изгражда църква, известна като Basilica Apostolorum, заради останките на апостолите Петър и Павел, които се съхранявали там известно време. Мощите са били върнати във Ватикана, когато Константин започва своята програма за изграждане на храма. Все пак това място остава

¹³ За строителството на църкви в Рим и специалният патронаж на Константин за използването на публични ритуали виж Krautheimer 1999, 114–143; Odahl 1995, 3–28.

популярно заради връзката му с апостолите и местоположението му над обширни катакомби.

В югоизточните квартали на Рим императорът нарежда да бъде издигната базиликата *Beatis Martyribus Marcellino et Petro*. Първоначално Константин възнамерява да бъде погребан тук, но по-късно променя решението си и погребва там майка си. До североизточната стена на града Константин поръчва по-късно още една базилика, *Basilica Beato Laurentio Martyri*, достигаща дължина от почти 100 метра. Тя е разрушена малко по-късно и заменена от композитна църква, съставена от параклис от края на VI век и кораб от началото на XIII век. Малко е останало от старата Константинова базилика с изключение на някои подземни основи, а вероятно някои от спасените колони са използвани отново в олтара на средновековната църква. Най-известна от църквите, които Константин строи и дарява на Римската християнска община, е Латеранската базилика. Именно тази църква става седалище на папата, откъдето той упражнява своите правомощия като епископ на Рим и глава на Римската църква. Изглежда, че нейното строителство започва скоро след победата над Максенций през есента на 312 г. Грандиозният характер на строителните работи, великолепието на декорацията, специалният императорски патронаж – всичко е посветено на функциите на базиликата и на способността на този вид публично съоръжение да организира адекватно християнско богослужение и същевременно юридически контрол, без който не може да функционира нито една публична сграда в империята.

Правният механизъм на дарението е обаче най-важната причина за ролята на Латеранската църква в религиозната политика на Константин. Този механизъм гарантира както трансфер на собственост към дарената страна, така и че разпореждането с нея не може да се реализира без волята на дарителя. Това означава, че на базата на правото от римски тип традиционната публична политика на империята може да взаимодейства с нова и специфична религиозна общност като Църквата.

Константин дава на папите като наследници на Св. Петър повече от „ключове“. Първият християнски император и неговото семейство осигуряват великолепен набор от осем християнски базилики, които поставят началото на християнизирването на града. Построени между 312 и 350 г., с дължини от 75 до 119 метра, които могат да събират хиляди вярващи за богослужения и погребални ритуали, тези впечатляващи сгради бележат превръщането на Рим от имперски център в средновековна *Apostolica sedes*. Императорската програма за християнизация изпълва Рим с толкова много и големи християнски базилики, но същевременно показва колко далече е стигнала новата религиозна политика на Константин, която, от една страна, разграничава Църквата от империята, а от друга – предпоставя тяхното взаимодействие. И разграничението, и взаимодействието се основават на принципите на римското право и на отношенията, които то урежда.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Асман, Я. (2001) *Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури*. София: Планета 3. (Asman, Ya. (2001) *Kulturnata pamet. Pismenost, pamet i politicheska identichnost v rannite visokorazviti kulturi*. Sofia: Planeta 3.)
- Браун, П. (1999) *Светът на късната Античност*. София: Наука и изкуство. (Braun, P. (1999) *Svetat na kasnata Antichnost*. Sofia: Nauka i izkustvo)
- Ващева, И. Ю. (2006) *Евсевий Кесарийский и становление раннесредневекового историзма*. Санкт-Петербург: Алетейя. (Vashteva, I. Yu. (2006) *Evseviy Kesariyskiy i stanovlenie rannesrednevekovogo istorizma*. Saint-Petersburg: Aleteyua)
- Кривушин, И. В. (1998) *Ранневизантийская церковная историография*. Санкт-Петербург: Алетейя. (Krivushin, I. V. (1998) *Rannevizantiyskaya tserkovnaya istoriograf*. Saint-Petersburg: Aleteyua)
- Рудоквас, А. Д. (2002) О христианизации римского права в эпоху имп. Константина Великого. *Древнее право* 9 (1), 161–180. (Rudokvas, A. D. (2002) O hristianizatsii rimskogo prava v epohu imp. Konstantina Velikogo. *Drevnee pravo* 9 (1), 161–180)
- Фуко, М. (1996) *История на лудостта в класическата епоха*. Плевен: Евразия-Абагар. (Fuko, M. (1996) *Istoria na ludostta v klasicheskata epoha*. Pleven: Evrazia-Abagar)
- Шаблага, И. Ю. (1997) *Славься, император! Латинские панегирики от Диоклетиана до Феодосия*. Москва: МГУ. (Shabaga, I. Yu. (1997) *Slavysya, imperator! Latinskie panegiriki ot Diokletiana do Feodosia*. Moskva: MGU.)
- Bardill, J. (2012) *Constantine, Divine Emperor of the Christian Golden Age*. Cambridge: CUP.
- Barnes, T. D. (1981) *Constantine and Eusebius*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barnes, T. D. (2011) *Constantine. Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Belayche, N. (2005) Constantin a-t-il légiféré contre des pratiques rituelles à Héliopolis (Baalbek)? In: Crogiez-Pétrequin, S. (ed.) *Dieu(x) et Hommes. Histoire et iconographie des sociétés païennes et chrétiennes de l'Antiquité à nos jours. Mélanges en l'honneur de Françoise Thelamon*. Mont-Saint-Aignan: Publications des Universités de Rouen et du Havre, 101–112.
- Belayche, N., Pirenne-Delforge, V. (eds.) (2015) *Fabriquer du divine. Constructions et ajustements de la représentation des dieux dans L'Antiquité*. Liège: Presses Universitaires de Liège.
- Belayche, N. (2018) Les discours chrétiens sur la « fin des cultes » publics au Levant : l'argument des sanctuaires. *Revue de l'histoire des religions* 235 (2), 209–232.
- Benoist, St. (2006) Conception et évolution du culte impérial: 16. „Les Romains ont-ils cru à la divinité de leurs principes ?”. In: Vigourt, A. et al. (eds.). *Pouvoir et religion dans le monde romain, en hommage à Jean-Pierre Martin*. Paris: PUPS, 115–127.
- Benoist, St. (2008) Les processions dans la cité: de la mise en scène de l'espace urbain. In: Fleury, P., Desbordes, O. (eds.). *Roma Illustrata. Représentations de la Ville*. Caen: PUC, 49–62.
- Benoist, St. (2009) Du pontifex maximus à l'élu de Dieu: l'empereur et les sacra (i s.av.-iv s.ap.n.è.). In: Hekster, O., Schmidt-Hofner, S. et Witschel, C. (eds.). *Ritual Dynamics and Religious Change in the Roman Empire. Proceedings of the Eighth Workshop of the*

- International Network Impact of Empire (Heidelberg, July 5–7, 2007)*. Leiden/Boston: Brill, 33–51.
- Benoist, St. et al. (eds.) (2011) *Figures d'empire, fragments de mémoire. Pouvoirs et identités dans le monde romain impérial (Ils.av.n.è.–VIs.de.n.è.)*. Villeneuve d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion.
- Briquel, D. (1997) *Chrétiens et haruspices. La religion étrusque, dernier rempart du paganisme romain*. Paris: Presses de l'École normale supérieure.
- Cameron, A. (1997) Eusebius's Vita Constantini and the Construction of Constantine. In: Swain, S., Edwards, M. (eds.) *Portraits: The Biographical Representation in the Greek and Latin Literature of the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press, 245–274.
- Champeaux, J. (2003) La fête romaine. Fête politique, fête pour le peuple. In: Motte, A., Ternes, Ch.-M. (eds.) *Dieux, fêtes, sacré dans la Grèce et la Rome antique*. Turnhout: Brepols.
- Chaniotis, A. (2009) Acclamations as a Form of Religious Communication. In: Cancik, H., J. Rüpke, J. (eds.) *Die Religion des Imperium Romanum*. Tübingen: Mohr Siebeck, 208–213.
- Chausson, Fr. (2007) *Stemmata Aurea: Constantin, Justine, Théodose. Revendications généalogiques et idéologie impériale au IVe siècle ap. J.-C.* Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Destephen, S. (2018) En représentation et par délégation : la souveraine chrétienne sur les routes du Bas-Empire. In: Chausson, Fr., Destephen S. (eds.) *Augusta, Regina, Basilissa. La souveraine chrétienne de l'Empire romain au Moyen Âge. Entre héritages et métamorphoses*. Paris: Editions De Boccard, 37–58.
- Discours et Lettres de Constantin* (2011) Translation P. Maraval. Paris: Les Belles-Lettres.
- Dominik W., Hall, J. (eds.) (2007) *A Companion to Roman Rhetoric*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Drake, H. A. (1995) Constantine and Consensus. *Church History* 64, 1–15.
- Dufraigne, P. (1994) *Adventus Augusti, Adventus Christi. Recherches sur l'exploitation idéologique et littéraire d'un cérémonial dans l'antiquité tardive*. Paris: Institut d'Études Augustiniennes.
- Estienne, S. (2015) *La construction du divin au prisme des processions à Rome*. In: Belayche, N., Pirenne-Delforge, V. (eds.) *Fabriquer du divine. Constructions et ajustements de la représentation des dieux dans L'Antiquité*. Liège: Presses Universitaires de Liège, 105–125.
- Eusebius of Caesarea* (1999) *Life of Constantine*. Introduction Averil Cameron and Stuart Hall. Oxford: Clarendon Press.
- Eusèbe de Césarée* (2001) *La théologie politique de l'empire chrétien. Louanges de Constantin*. Traduction P. Maraval. Paris: Cerf.
- Eusèbe de Césarée* (2003) *Histoire ecclésiastique*. Traduction Gustave Bardy. Paris: Cerf.
- Eusèbe de Césarée* (2013) *Vie de Constantin*. Texte critique de F. Winkelmann (GCS), introduction et notes de L. Pietri, traduction de M.-J. Rondeau. Paris: Cerf.
- Gaudemet, J. (1957) *La formation du droit séculier et du droit de l'Eglise aux IVe et Ve siècles*. Paris: Sirey.
- Gaudemet, J. (1990) La législation anti-païenne de Constantin à Justinien. *Cristianesimo nella storia* 11 (3), 449–468.
- Heim, F. (1992) *La Théologie de la victoire de Constantin à Théodose*. Paris: Beauchesne.
- Hobsbawm E., Ranger, T. (eds.) (1983) *The Invention of Tradition*. NY: CUP.

- Humphries, M. (2008) From Usurper to Emperor: The Politics of Legitimation in the Age of Constantine. *Journal of Late Antiquity* 1, 82–100.
- Jones, M.W. (2000) Genesis and Mimesis: The Design of the Arch of Constantine in Rome. *Journal of the Society of Architectural Historians* 59 (1), 50–77.
- Krautheimer, R. (1999) *Rome, portrait d'une ville 312–1308*. Paris: Livre de Poche.
- Lançon, B., Moreau, T. (2012) *Constantin. Un Auguste chrétien*. Paris: Armand Colin.
- Lehmann, Y. (ed.) (2007) *L'Hymne antique et son public*. Turnhout: Brepols – Harvey Miller.
- Lenski, N. (2016) *Constantine and the Cities. Imperial Authority and Civic Politics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- L'Huillier, M.-C. (1992) *L'Empire des mots: Orateurs gaulois et empereurs romains. 3e et 4e siècles*. Paris: Les Belles Lettres.
- Les Lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312–438), I: Code Théodosien. Livre XVI.* (2005) Latin text by Theodor Mommsen, translated by Jean Rougé, introduction and notes by Roland Delmaire. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II., II: Code Théodosien I–XV, Code Justinien, Constitutions sirmondiennes* (2009) Latin text by Theodor Mommsen, P. Meyer, P. Krueger, translated by Jean Rougé and Roland Delmaire, introduction and notes by Roland Delmaire. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Magdalino, P. (1994) *New Constantines: The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, IV–XIII centuries*, Aldershot: Ashgate [Variorum Series].
- Maraval, P. (2011) *Constantin le Grand. Empereur romain, empereur chrétien (306–337)*. Paris: Tallandier.
- Maraval, P. (2013) *Les fils de Constantin*. Paris: CNRS Éditions.
- Odahl, C.M. (1995) The Christian Basilicas of Constantine Rome. *Ancient World* 26 (1), 3–28.
- Odahl, C.M. (2004) *Constantine and the Christian Empire*. London/NY: Routledge.
- Panegyriques Latins, I–III (1949–1955)* Traduction E. Galletier. Paris: Les Belles Lettres.
- Pernot, L. (2000) *La Rhétorique dans l'Antiquité*. Paris: Le Livre de Poche.
- Pietri, Ch. (1983) Constantin en 324. Propagande et théologie impériale d'après les documents de la Vita Constantini. In: Frézouls, E. (ed.) *Crise et redressement dans les provinces européennes de l'Empire (milieu du IIIe-milieu du IVe siècle ap J.-C.)*. Strasbourg: AECR, 63–90.
- Puech, V. (2011) *Constantin. Le premier empereur chrétien*, Paris: Tallandier.
- Sansterre, J.-M. (1972) Eusèbe de Césarée et la naissance de la théorie 'césaropapisme'. *Byzantion* 42, 532–594.
- Scheid, J. (2019) *Rites et religion à Rome*. Paris: CNRS Éditions.
- Singh, D. (2015) Eusebius as Political Theologian: The Legend Continues. *Harvard Theological Review* 108, 1, 129–154.
- Veyne, P. (1976) *Le pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique*. Paris: Le Seuil.
- Wilson, A. (1998) Biographical Models: the Constantinian Period and Beyond. In: Lieu, S.N.C., Montserrat, D. (eds.) *Constantine: History, Historiography and Legend*. London: Routledge. 107–135.
- Winkelman, F. (ed.) (1975) *Eusebius Werke, I. 1. Über das Leben des Kaisers Konstantin*. Berlin: Akademie-Verlag.